

JIŘÍ LEVÝ A DIDAKTIKA PŘEKLADU¹

DAVID MRAČEK

ABSTRACT

Although Jiří Levý, the most renowned Czech translation scholar, is not directly associated with translation pedagogy, many of the concepts that he left behind are still relevant for translator training as well as foreign language teaching. The present paper first explores the comprehension stage of Levý's model of translation process which he broke down in a commendably detailed manner in order to help future translators realize how many aspects and layers of the source text they have to understand and analyse before beginning with the actual translation. Examples of errors made by translator trainees as well as professionals are discussed to explain that insufficient comprehension of the surface (i.e. purely linguistic) level is a rather frequent occurrence which very often affects deeper levels of content (such as the author's attitude) and text coherence. At the same time, the objective is to explain how comprehension errors can be used in the translation classroom to develop research skills, including the use of language corpora. The latter half of the paper is a discussion of Levý's thoughts on translation procedures and the behavioural tendencies of literary translators. Levý himself suggested only a limited number of procedures to be taken by literary translators to transfer names and culture-bound terms but definitely left his mark by being probably the first scholar to explain in a systematic way the tendencies exhibited by translators whereby translations tend to be more general, neutral, logical and explicit than their source texts. Taken together, Levý's procedures as well as tendencies have been presented by Anthony Pym as one of many viable typologies of translation solutions, which might prove to be a key to getting language teachers and learners to think of translation as a communicative activity, thereby contributing to initiating the much-missed collaboration between Translation Studies and the teaching of foreign languages.

Key words: Jiří Levý, Anthony Pym, translation pedagogy, foreign language teaching, philological understanding, translation procedures, typology of translation solutions

¹ Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10, Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

Úvodem

Jiří Levý se ve svých pracích didaktikou překladu speciálně nezaobíral. Jak upozorňuje Anton Popovič (1985: 303), význam Levého díla pro pedagogickou praxi můžeme vyvodit jen z jeho koncepce překladu jako komunikačního procesu a z jeho literárněvědné metodologie. Bezprostředně v didaktice překladu pracoval Levý s překladatelskými experimenty, kdy mu studentské zpětné překlady posloužily jako zdroj poznání toho, k jakým ztrátám v překladu dochází. Ukazuje se však, že jeho zjištění v oblasti negativních rysů překladatelovy práce jsou nejen inovativní z hlediska vývoje deskriptivní translatologie, ale spolu s jeho typologií překladatelových pracovních postupů mají svůj význam také v didaktice překladu. Právě široce pojatý koncept překladových řešení, mezi něž řadí Levého postupy i tendence Anthony Pym (2016), může sehrát klíčovou roli ve snaze znovu sblížit translatologii a didaktiku cizích jazyků, sesterské disciplíny, které se dlouhá desetiletí – ke škodě obou – vyvíjely bez vzájemné interakce. Z dalších Levého myšlenek, jež mohou i po více než půlstoletí najít pozoruhodné využití nejen v přípravě budoucích překladatelů, ale i ve výuce překladu v rámci pedagogiky cizích jazyků, se zaměříme na Levým zevrubně rozpracované fáze překladatelského procesu se zvláštním zřetelem k filologickému porozumění jako základu kvalitní překladatelské práce.

Filologické porozumění v kontextu didaktiky překladu

V první části příspěvku se pokusíme z pedagogického hlediska nahlédnout leccos z toho, co Levý říká o překladatelském procesu a požadavcích na práci překladatele, které z povahy tohoto procesu vyplývají. Levý (1998) vychází z teze, že překladatel pracuje s výchozím textem jako materiálem, jež má přetvořit do podoby cílového textu, přičemž tento proces má v zásadě tři fáze: pochopení předlohy, její interpretace a přestylizování. Na následujících stránkách se zaměříme na první ze jmenovaných úkolů. Podle Levého (1998: 53) musí být dobrý překladatel „především dobrý čtenář“. Překladatelovo pronikání do smyslu textu přitom probíhá ve třech rovinách: filologické porozumění, porozumění ideově estetickým hodnotám a přes ně pak pochopení uměleckých celků, skutečností v díle vyjádřených (postavy, vztahy mezi nimi, prostředí děje a autorův ideový záměr). Zastavme se blíže u první roviny. O porozumění filologickém Levý (ibid: 54) říká, že „nevyžaduje žádné zvláštní nadání, je věcí odborné přípravy a řemeslné praxe“. Levý zde učinil letmou zmínku o významu překladatelsky orientovaného studia pro kvalitu překladatelovy práce, myšlenku však nijak dále nerozvíjí. Podíváme-li se na schopnost filologického porozumění očima modelů překladatelské kompetence, kterých vzniklo v posledních letech poměrně velké množství, je zpravidla možné hovořit o porozumění jako o součásti lingvistické složky překladatelovy kompetence (např. *bilingvní subkompetence* v rámci empiricky ověřeného modelu španělské výzkumné skupiny PACTE, akcentující význam jazykových znalostí a dovedností v obou pracovních jazycích, srov. Hurtado Albir 2017).

Levý (ibid: 54) ilustruje nedostatečné filologické porozumění na příkladu z poezie, kdy překladatel dvakrát v jediném verši záměnou formálně podobných výrazů (*sate – state, find – found*) dospěl ke zcela odlišnému významu než autor předlohy. Dokonalé

porozumění výchozímu textu je pochopitelně nezbytnou podmínkou pro převod nejen textů uměleckých. Sám Levý (ibid: 24) ve svých úvahách o východiscích pro vypracování specializovaných teorií překladu uvádí jazykovou vrstvu denotativního významu jako nezbytně invariabilní pro všechny typy předloh. Můžeme tedy požadavek na přesné tlumočení významu předlohy vztáhnout nejen na překlad textů uměleckých, ale (a to snad ještě naléhavěji) i textů neliterárních (mj. administrativních či odborných), a konečně těch, jež stojí zhruba na pomezí estetičnosti a věcnosti, jako jsou například texty publicistické. Právě publicistika tvoří podle naší zkušenosti podstatnou část výukových materiálů využívaných v základních kurzech neliterárního překladu. Následující příklad pochází z článku Helen Joyceové *Life on Ice*, který vyšel v britském čtvrtletníku *Intelligent Life* na podzim roku 2008 (Joyce 2008):

It's an unseasonably cold Saturday in July and I'm standing, shivering, in the grounds of Bourn Hall, Cambridgeshire [...]. **All around are happy families, chatting and taking photographs. It feels like a wedding, even down to the disappointing weather, but it is in fact a birthday.**

Zaměříme se blíže na interpretaci tučně zvýrazněného úseku a konkrétně na kurzivou vyznačenou předložkovou vazbu. Autorka text o umělém oplodňování uvádí čtenářsky atraktivní reportážní pasáží, v níž popisuje své dojmy z návštěvy kliniky asistované reprodukce ve východní Anglii. Všude kolem sebe vidí spokojené rodiny, které si povídají a neustále něco fotografují. Vše nasvědčuje tomu, že se ocitla na svatbě – i to chladné počasí. Ve skutečnosti se slaví narozeniny prvního dítěte počatého metodou IVF. Vazba *even down to* má význam inkluzivní, odpovídá českému *včetně*, nejpřirozeněji by bylo možné úsek přeložit jako *dokonce i to nevlídné počasí by tomu nasvědčovalo*. Naše zkušenost s opakovaným zařazováním tohoto textu do výuky základního kurzu metodiky překladu v bakalářském programu překladatelství na FF UK ukazuje, že většina studentů úsek interpretuje chybně a zmíněnou vazbu zpravidla převádí českými výrazy *i přes* nebo *navzdory*. Z celkového počtu 85 překladů tohoto textu odevzdaných vyučujícím během posledních šesti let se tato chyba vyskytla v padesáti případech (míra chybovosti tak činí 59 %).

Povahu chyby můžeme posuzovat z více hledisek. Na jednu stranu není pochyb o tom, že záměnou protikladných vztahů (zahrnování – vyjímání) došlo k předání opačného významu (tzv. protismysl), což představuje nejzávažnější druh sémantické chyby, a tudíž i nejzávažnější prohřešek vůči kvalitě překladu. Závažnost zmíněného nedostatku se však do jisté míry relativizuje tím, v jakém textovém druhu se chyba vyskytla. Jisté beletristické ladění zkoumaného úseku (autorka líčí své pocity z navštíveného místa) klade na překladatele nároky zejména v rovině stylizační, a bylo by snad možné ojedinělou odchylku od referenční spolehlivosti v tomto konkrétním případě hodnotit méně přísně než u žánrů, v nichž referenční funkce zcela převládá (texty odborné aj.). Obzvláště tehdy, pokud – jako právě v našem případě – formulace nenarušuje koherenci textu. Vždyť český čtenář nespíše neshledá nic zvláštního na implikovaném předpokladu, že slavnostní akce by mělo doprovázet pěkné počasí. Zde se již ale ocitáme v další fázi Levého modelu pochopení předlohy (Levý 1998: 54). Zdánlivý detail (idiomatická struktura) je zde jednoznačně součástí vyššího řádu, totiž ideově estetických hodnot textu (ironické podbarvení), a její správné porozumění je stěžejní i pro nejvyšší rovinu pronikání do smyslu díla tak, jak

je traktuje Levý (1998: 56): překladatel se nakonec dopracuje k pochopení uměleckých celků, skutečností v díle vyjádřených (postavy, vztahy mezi nimi, prostředí děje a autorův ideový záměr). Východí kultura a její hodnoty (kam se řadí i životní prostředí včetně klimatických specifik) se v našem textu projevují formou narážky na nevlidné počasí, přičemž právě počasí je vnímáno jako stereotypní součást britského diskurzu (Britové, cenící si mimořádně svého soukromí, s cizí osobou raději hovoří o počasí než o sobě, na rozdíl třeba od Američanů, kteří jsou známí svou otevřeností, srov. Katan 2004: 80). Zároveň se způsob, jakým s tímto kulturním prvkem zachází autorka předlohy, dostává do rozporu se stereotypním vnímáním počasí v kultuře cílové (slavnostní příležitosti a nevlidné počasí nejdou dohromady). Tomu ostatně podlela většina námi posuzovaných překladatelů, když aluzi chybně interpretovala a českému čtenáři zprostředkovala pojetí adaptované na jeho hodnotový systém. Otázka, zda a jakým způsobem by měl překladatel kulturní hodnoty obsažené v předloze předat cílovému příjemci, je pochopitelně poměrně složitá a přesahuje tematický rámec našeho příspěvku.

Vraťme se proto k hlavnímu tématu našich úvah, totiž první rovině pochopení předlohy. Skutečnost, že chyb plynoucích z nedostatečného filologického porozumění se dopouštějí adeпти překladatelského řemesla, může být stěžejí překvapením vzhledem k tomu, že jsou teprve na počátku dlouhé a zdaleka ne přímočaré cesty, již představuje rozvoj překladatelské kompetence. Ostatně o tom, že podobné chyby mohou být rovněž dobrou pedagogickou příležitostí, ještě bude řeč. Na druhou stranu se s chybným pochopením předlohy setkáváme zhusta také u překladatelů profesionálních. Koneckonců sám Levý (1998: 17n.) poukazoval na to, že anekdotická neporozumění bývají častým a vděčným námětem odborných prací i příspěvků na mezinárodních překladatelských konferencích. Jak ale upozorňuje Popovič (1985: 303), pedagogická hodnota Levým mistrovsky syntetizovaných mikrointerpretací překladatelských řešení spočívá právě v tom, že přesahuje rámec pouhé filologické kritiky a opírá se již o racionální model překladu zdůrazňující vztah mezi původním sdělením jako celkem a strukturou sdělení v jeho zprostředkované podobě.

Přesto na tomto místě rozebereme několik dalších příkladů filologického neporozumění, včetně jednoho překladatelského omylu „par excellence“, protože i ony nám vzápětí poslouží jako východisko obecnějších pedagogických úvah. Nedávno publikovaná výpravná monografie *Filmový génius Woody Allen* (Bailey 2015), věnovaná tvorbě slavného režiséra a scénaristy, neměla štěstí na českého překladatele. Pomiňme nyní nevalnou stylizační úroveň textu, poznamenanou přítomností mnoha neústrojných vazeb pramenících z překladatelovy přílišné závislosti na struktuře výchozího jazyka, a soustředíme se na významovou rovinu. Když autor předlohy hovoří o „the confession of Bea’s gay date“ (Bailey 2014: 71), má na mysli tu scénu z komedie *Zlaté časy rádia* (*Radio Days*), v níž se Bein potenciální nápadník přiznává k homosexuální orientaci. Český čtenář se však dočte o „přiznání lesbické schůzky Bey“ (Bailey 2015: 71). Ponecháme-li stranou formulační nepřírozenost tohoto vyjádření, zarazí nás jeho nesmyslnost v kontextu znalosti filmového příběhu. Překladatel zde zjevně chybně rozklíčoval hned dvě významové jednotky, slovo *gay* (v závislosti na kontextu homosexuální i lesbický) a výraz *date*, který může označovat jak schůzku či rande, tak i osobu, s níž na schůzku jdeme. Výsledkem této kumulace filologických nepochopení je úsek zcela nekoherentní s popisovanou skutečností, tj. s filmem, jež průměrný čtenář této knihy buď již zná, nebo má být četbou

textu k jeho zhlédnutí motivován. Překlad nicméně obsahuje řadu dalších, větších či menších nedostatků, pokud jde o významovou přesnost. Tak například v popisu scén ze snímku *Alice* odkazuje překladatel k *dekoratérovi a dóze bylin od Dr. Janga* (Bailey 2015: 90), přestože postava označovaná anglickým *decorator* je ženského pohlaví, zatímco *a dose of Dr. Yang's herbs* (Bailey 2014: 90) je ve skutečnosti *dávka bylinek* (přírodní léčitel předepisuje hlavní hrdince přesně odměřené dávky magických bylinek). Zmíněné chyby jsou o to překvapivější, když si uvědomíme, že pro správnou dešifraci jazykových prvků, které mohou označovat různé referenty, tj. v našem případě pohlaví postavy označované v angličtině generickým pojmenováním, stejně jako pro pochopení výše popsané situace z filmu *Zlaté časy rádia*, by překladateli stačilo pouhé zhlédnutí filmu. Převod anglického *dose* jako *dóza* pak poukazuje na elementární nedostatky v práci překladatelově, jež zde – zjevně vlivem formální podobnosti obou výrazů – zcela zanedbal práci se slovníkem, který by mu poskytl jediný správný výklad.

Uvedené příklady tedy neilustrují pouze neznalost konkrétního gramatického či lexikálního prostředku výchozího jazyka, ale jsou rovněž projevem nedostatečné schopnosti překladatele proniknout za text k situaci. Tvůrčí překladatel, jak podotýká Levý, nemůže vnímat jen text a překládat pouhá slova, ale na cestě mezi originálem a překladem si musí umět představit skutečnosti, o kterých se píše (Levý 1998: 56). Dodejme, že překladatel textů obsahujících odkazy na filmová díla má práci výrazně usnadněnou, jelikož pouhým zhlédnutím snímku získává takřka dokonalý přístup k popisovaným situacím (včetně charakteristiky postav a prostředí). O to víc nejspíše překvapí, pokud se i přes tuto možnost, dnes dostupnější než kdy dříve, dopustí tak flagrantních pochybení, jakých jsme svědky v monografii o W. Allenovi.

Doposud jsme v souvislosti se sémantickými chybami zapříčiněnými nedostatečným filologickým porozuměním či nedokonalým přečtením originálu hovořili o překladu do mateřského jazyka. Pro úplnost je nutno dodat, že riziko takového typu chyby pochopitelně existuje – byť v menší míře – také v překladu směrem do nemateřského jazyka. Nike Pokornová (Pokorn 2005) uvádí několik příkladů chybného porozumění předloze v překladech slovinských literárních textů do angličtiny pořízených rodilými mluvčími slovinštiny.² Výhoda spočívající ve vynikajícím porozumění výchozímu sdělení, kterou má překladatel, pracuje-li směrem do cizího jazyka, je – jak potvrzuje výzkum praxe – pouze relativní.

Vraťme se nyní k prvním z několika výše uvedených příkladů chybného porozumění výchozímu textu. Část studentů, kteří nesprávně interpretovali frázi *even down to*, přiznala, že nad „základností“ úseku nijak nepřemýšlela a spokojila se s předpokládaným významem, patrně svedena odlišnou kulturní realitou. Jiní studenti nicméně tvrdili, že měli snahu význam výrazu, který do té doby neznali, ověřit. Tištěné slovníky, překladové ani výkladové, jim ale v tomto případě příliš nepomohly. Jak jsme se sami mohli přesvědčit, dohledat význam této vazby je ve většině kvalitních slovníků prakticky nemožné. Poměrně obtížné je to i v případě internetových vyhledávačů. Jeden spolehlivý zdroj se

² Věta *Ustnice so se smehljale kakor otroku, ki prinaša vesel dar*. v jedné z próz Ivana Cankara byla rodilým Slovincem převedena do angličtiny jako *Usmála se, jako by se usmívala na dítě, jemuž přináší veselý dárek*. Správný překlad je však následující: *Její ústa se pousmála jako ústa dítěte přinášejícího veselý dárek*. Jelikož daná pasáž v originále skutečně popisuje, jak matka přináší svému dítěti dárek, přirovnání v posuzovaném překladu ztrácí smysl. (Pokorn 2005: 89, překlad příkladů náš).

přesto našel. Zadáme-li anglickou vazbu *even down to* do dotazovacího okénka korpusu InterCorp, získáme celkem patnáct výsledků. Třináct z těchto překladových ekvivalentů nese právě význam zahrnování (mj. 4× *dokonce i*; 3× *včetně*). (Klégr a kol. 2017) Tato konkrétní chyba se tedy v rámci překladatelského semináře stala východiskem pro obecnější diskusi o významu nových technologií pro práci překladatele, zároveň vedla k osvojení zcela specifického pracovního postupu. Práce s paralelními jazykovými korpusy (v českém prostředí je to právě InterCorp, projekt Českého národního korpusu) by totiž měla patřit mezi standardní nástroje usnadňující práci (nejen) překladatelům. Přitom konkrétně InterCorp se neustále rozrůstá a stává se tak stále bohatším zdrojem dat v oblasti překladových ekvivalentů mezi desítkami jazyků.³

Zamysleme se nyní nad tématem sémantické chyby způsobené nedokonalým porozuměním předloze ještě v obecnějším kontextu didaktiky překladu. Tak jako v mnoha jiných oborových didaktikách se i ve výuce překladu v posledních letech s čím dál větší razancí prosazují zásady konstruktivismu a jiných směrů, jež staví do středu výukového procesu samotného studenta, jeho znalosti, dovednosti, potřeby a emoce.⁴ Jedním z rysů konstruktivistického pojetí výuky je aktivní práce s chybou. Ta je považována za přirozenou součást učebního procesu a „respektována jako příležitost pro vhled do předchozích znalostí studenta“ (Rohlíková a Vejvodová 2012: 102). Prostřednictvím chyby má přitom učící se subjekt možnost nejen lépe porozumět dané problematice, kdy s přispěním ostatních studentů a za pomoci učitele-facilitátora své dosavadní předpoklady na základě nových poznatků aktivně „přebudovává“, ale získává rovněž příležitost kriticky nahlédnout svůj vlastní učební proces.

Konkrétně ve výuce překladu může poznání příčin chyby a reflexe závažnosti jejích následků studenta motivovat k větší automatizaci takových postupů v rámci překladatelského procesu, jež riziko chybovosti v následujících překladatelských cvičeních či zakázkách sníží (např. intenzivnější a strategičtější práce s výše zmíněnými jazykovými korpusy a jinými zdroji dat). Půjde tedy především o to, rozvíjet povědomí o nástrahách překladatelského procesu ve vazbě na konkrétní typy textů a směr překladu. V souladu s Kolbovým cyklickým modelem zkušenostního učení (Rohlíková a Vejvodová 2012: 129) dojde v ideálním případě k tomu, že na základě bezprostřední konkrétní studijní zkušenosti student o zážitku i sám o sobě přemýšlí z různých hledisek. Výsledkem reflexe je pak zobecnění problému v abstraktní rovině, což může mít podobu jakýchsi „soukromých teorií“ o procesu překladu a možnostech i povinnostech překladatele. Poznanky, které si tímto způsobem aktivně konstruuje, pak učící se subjekt ověřuje v nové praktické situaci, jíž může být například následující domácí úkol. Má-li student překladu možnost podrobně reflektovat vlastní chyby (stejně jako zdařilá řešení), posilují se tím navíc jeho metakognitivní dovednosti, což má příznivý dopad na rozvoj flexibility, již budoucí překladatel potřebuje pro zvládání rozmanitých zakázek dynamicky se rozvíjejícího a stále více se diferencujícího trhu. Jak podotýká Piotrowska (2012: 109), sebereflexe je přímo spojena s dalšími složkami překladatelovy kompetence, jež jsou pro úspěšný výkon překladatelské činnosti zcela klíčové a z nichž patrně nejdůležitější jsou motivace a sebevě-

³ Pro ilustraci rychlého vývoje tohoto nástroje dodejme, že starší verze, InterCorp 6 z roku 2013, uvádí jen pět výskytů anglického *even down to* a jeho českých ekvivalentů (Klégr a kol. 2013).

⁴ Průkopníkem konstruktivistického přístupu v pedagogice překladu je Donald Kiraly (srov. Kiraly 2000).

domí, či snad ještě lépe víra ve vlastní schopnost zvládat úkoly, jež profesní praxe přináší (*self-efficacy*).

Překladatelské postupy aneb cesty sblížení translatologie s didaktikou cizích jazyků

Důkazem toho, že Levého odkaz zůstává i po více než půlstoletí živý, je nejen jeho trvalá přítomnost v domácím translatologickém bádání a didaktice překladu, ale rovněž zvýšený zájem ze strany mezinárodní translatologické komunity, k němuž bezpochyby přispělo především anglické vydání *Umění překladu* jako *The Art of Translation* z roku 2011. S myšlenkami nejvýznamnějšího českého teoretika překladu se tak postupně seznamují zahraniční kolegové, kteří je stavějí do nových souvislostí. Několika Levého poznatků si všiml rovněž Anthony Pym, čelný představitel současné translatologie, a to v zajímavém kontextu didaktiky překladu, a možná ještě překvapivěji v souvislosti s didaktikou cizích jazyků. Jak však vyplývá z následujících řádků, jedná se ve skutečnosti o zcela přirozený důsledek vývoje dvou spřízněných disciplín.

Již James Holmes ve svém hojně citovaném článku *The Name and Nature of Translation Studies*, který je všeobecně považován za zakládací dokument západní translatologie, vyslovil požadavek, aby se aplikovaná translatologie zabývala zkoumáním významu překladu pro výuku cizích jazyků (srov. Holmes 1972/2000). Holmesova představa byla zjevně taková, že by translatologie měla s didaktikou jazyků úzce spolupracovat. Jak ale podotýká Pym (2018), translatologie se tímto směrem nikdy nevydala. Sama v té době usilovala o právoplatné místo mezi svěbytnými vědeckými disciplínami, pro její další vývoj tak byla zcela klíčová myšlenka, že profesionální překlad vyžaduje mnohem více než znalost cizího jazyka. Translatologické bádání se logicky zaměřilo na širokou škálu témat souvisejících s překladem (produkt, proces a jeho aktéři, funkce). Stranou zájmu teorie překladu se pak didaktika cizích jazyků nechala ovládnout komunikativní ideologií, jež mj. staví na přesvědčení, že překlad komunikativní není, a proto do jazykové výuky nepatří. Že je takový názor zcela mylný a že odcizení translatologie a lingvodidaktiky bylo ke škodě obou disciplín, zaznívá naplno až v posledních letech v souvislosti s pokusy o bilingvní reformu ve výuce jazyků (srov. Butzkamm & Caldwell 2009; Cook 2010), a posléze s voláním po vzájemném dialogu těchto oborů (srov. Pym 2018). Jakkoli nelze s všeobecnou platností tvrdit, že překlad, tlumočení či jiné dvojjazyčné aktivity byly v předchozích desetiletích z jazykové výuky zcela vyloučeny,⁵ minimálně lze pozorovat jejich výrazné upozadění a udržování značně zúženého vnímání překladu. Jak vyplývá z výzkumu, který nedávno mapoval využití překladu v jazykové výuce, převládá mezi učiteli, studenty i širokou veřejností představa, že „překlad znamená *doslovný* překlad“ (Pym 2016: xi, překlad náš).

Důsledky tohoto nedorozumění jsou koneckonců patrné i u adeptů překladatelského řemesla. Podle Skopečkové (2014: 17) si studenti přicházející na vysokou školu, aby se tam věnovali překladu jako samostatnému, velice komplexnímu oboru, s sebou „přinášejí

⁵ Zejména v případě méně exponovaných jazyků se monolingvní učebnice zpravidla neprosadily s takovou razancí jako ve výuce angličtiny. Podobně na vysokých školách nebyl překlad obvykle tak znatelně marginalizován jako v kontextu výuky pro veřejnost.

určité neblahé dědictví spojené s tímto poněkud zúženým a téměř negativním chápáním překladu“. Ovlivnění tímto přístupem považují pak překlad buď za velice snadnou činnost, rychle proveditelnou s pomocí slovníku, či naopak za něco „nesmírně obtížného a bolestného, protože jejich jediná zkušenost s překladem z výuky cizího jazyka je pravděpodobně spojená s testováním a opravováním, kde je důraz kladen pouze na to, co je špatné“ (ibid.). Studentům tak chybí dostatek sebevědomí k tomu, aby hledali a prozkoumávali nejrůznější možnosti, což tvoří samou podstatu překladatelské činnosti.

Jak již bylo naznačeno výše, v translatoologii je v poslední době slyšet hlasy vyzývající k tomu, aby byla navázána spolupráce s didaktikou cizích jazyků a aby byly pedagogicky nosné translatoologické teorie zpřístupněny nejen budoucím překladatelům, ale také studentům a učitelům cizích jazyků. Je totiž zjevné, že translatoologie disponuje rozsáhlým teoretickým zázemím, z něž může při snaze o rehabilitaci překladu a dvojjazyčných aktivit obecně čerpat právě i lingvodidaktika. Za mnohem důležitější pak považujeme to, že se Pym nespokojuje s pouhými výzvami ke sblížení obou disciplín, ale rozhlíží se po úctyhodné teoretické základně translatoologie a všímá si především jedné oblasti, jež se mu jeví jako dobře využitelná z hlediska didaktiky cizích jazyků. Strategií, jež by mohla pomoci změnit redukcionistické vnímání translace jako doslovného překladu, je podle něj typologie překladatelských řešení (*solution types*, Pym 2016). Pym podává ucelený, komparativní a kritický přehled typologií překladatelských postupů, posunů a strategií, jichž bylo translatoologie v různých částech světa za uplynulých padesát let vytvořeno skutečně mnoho. Označení *typy řešení* volí s ohledem na skutečnost, že jsou pozorovatelné z výsledku překladatelovy práce a lze jimi tedy pojmenovat způsob, jakým překladatel daný problém vyřešil.

Levý se v rámci Pymovy exkurze do dějin překladových řešení ocitá ve společnosti dnes již klasických autorů (Vinay a Darbelnet, Fjodorov, Barchudarov, Komissarov, Kade), nicméně pro čtenáře méně obeznámené s vývojem translatoologie mimo euroatlantický prostor bude nejspíše překvapením, jak propracovaný systém postupů nabízí již v padesátých letech čínská teorie překladu. Ve snaze podat ucelený náhled na přínos středoevropských teorií věnuje Pym stejný prostor jako Levému také slovenskému teoretikovi Antonu Popovičovi, v jehož výrazových posunech rovněž spatřuje „typy překladových řešení“.

Pym nejprve připomíná Levého pojmy, jež slouží k označení pracovních postupů, které překladateli umožňují sdělit svým čtenářům význam specifických faktů a jejich pojmenování. Základními typy překladu jsou: (1) překlad *sensu stricto*, (2) přepis neboli transkripce (včetně transliterace z jiných grafických systémů), (3) substituce (a kompenzace jako jedna z jejích forem) (Pym 2016: 105). Podle našeho mínění je pedagogicky významná také následující Levého myšlenka (neboť může usnadnit správné osvojení pracovních návyků budoucího překladatele): „Dílčí překladatelské postupy jsou částí celkové překladatelovy metody, řešení jednotlivostí je podřízeno celkovému přístupu k dílu.“ (Levý 1998: 134) Důležité je rovněž to, že jakkoli Levého postupy a poznatky vycházejí z úvah o překladu textů uměleckých, mají bezpochyby také obecnější platnost a jejich význam v didaktice překladu bez ohledu na vyučovaný žánr je nesporný.

Mnohem podrobněji pak Pym komentuje Levého pojetí negativních rysů překladatelského stylu, k jejichž formulaci Levý došel rozбором existujících literárních překladů i na základě pokusů se začínajícími překladateli metodou zpětného překladu. V překla-

datelské práci vysledoval především dvě tendence. První se týká výběru slov: jde o to, že překladatel se často rozhoduje pro užití pojmenování „obecnějšího, a tím méně názorného a svěžího“, než byl výraz původní, neboť právě slova nejobecnější a významově nejchudší se nejsnadněji vybavují (Levý 1998: 138). Stylistické ochuzování slovníku se projevuje užitím obecného pojmu místo konkrétního přesného označení, užitím stylisticky neutrálního slova místo citově zabarveného a konečně malým využitím synonym k obměňování výrazu (ibid: 139nn.). Problematiku lexikálního výběru však Levý v žádném případě neredukuje jen na překladatelovu tendenci volit výrazy frekventované a tím bezbarvé. Koneckonců sám připouští, že někdy je zobecnění na místě kvůli mj. odlišným presupozicím výchozího a cílového čtenáře. Vedle tendence k oslabování jemných estetických hodnot (výběr výrazu neutrálního) lze pozorovat také tendenci opačnou, to jest sklon k zesilování expresivity. A konečně v některých překladech dochází k nadměrné lexikální variabilitě, když překladatel opakování ruší, protože nepostřehne jeho funkci v textu původním. Shrňme tedy, že podle Levého dochází na lexikální rovině k posunům v trojím směru: mezi obecným a specifickým pojmenováním; mezi pojmenováním stylisticky neutrálním a expresivním; mezi opakováním a obměnami slovního označení (ibid: 145). Zajímavé ovšem je, že v Pymově výkladu Levého je patrný určitý posun ve vnímání naznačených tendencí. Zatímco u Levého jde jednoznačně o překladatelovy nedostatky (jak naznačuje volba výrazů *překladatelské chyby a ztráty*, ibid.; *jazyk průměrného a špatného překladu a ochuzení*, 1971a: 148), Pym oscilaci podél těchto tří os považuje za řešení lexikálních problémů, jež má překladatel k dispozici (2016: 106n.). Vidíme tedy, že také Levého negativní rysy překladatelského stylu v rovině lexikální lze v určitém smyslu považovat za další z mnoha příkladů překladatelských postupů.

Druhým výrazným jevem zjištěným v překladech je skutečnost, že překladatel při stylizaci směřuje k „vysvětlení logických vztahů mezi myšlenkami i tam, kde nejsou vyjádřeny v textu původním, k vysvětlení všech zlomů v myšlení nebo změn v perspektivě, k ‚normalizaci‘ výrazu“ (Levý 1971a: 149). Dělá to proto, že jeho úkolem je text interpretovat a učinit srozumitelným pro cílového čtenáře. Má tak tendenci text zlogičťovat, vykládat nedořečené a formálními prostředky vyjadřovat syntaktické vztahy.

Pro naše didaktické úvahy je pak důležité, že sám Levý (1971a: 150n.) upozorňuje, že experimentálními metodami je možné odhalit další tendence typické pro práci překladatele, a to včetně jejich příčin. Rozborem výsledků práce začínajícího překladatele by mělo být možné zjistit míru jeho talentu a rovněž zkvalitnit výukové metody tak, aby profesní příprava byla co nejefektivnější.

Z hlediska významu českého teoretika pro vývoj translatologie je důležité, že Pym (2016: 106) poukazuje na novátorský přínos Levého, který se jako první pokusil systematicky popsat rysy společné překladovým textům, jimiž se odlišují od jazyka nepřekladového. Položil tak základy deskriptivní translatologie, jejíž pozdější představitelé podobné tendence formulovali jako překladatelské univerzálie (S. Blum-Kulka, M. Baker a další) a zákony (G. Toury). Metodickou hodnotu Levého poznatků pro (začínající) překladatele lze podle Pyma shrnout takto: překladatel má na výběr mezi řešením A, B a C, přičemž by se měl mít na pozoru před variantou A, po níž sáhne většina překladatelů, přestože se jako vhodnější jeví řešení B či C (Pym 2016: 108).

Na druhou stranu Pym konstatuje, že Levý ve své nejznámější práci nenabízí propracovanější pohled na důvody, jež překladatele vedou k tomu, že určité typy řešení

upřednostňují před jinými. Tuto kritiku nicméně nepovažujeme za oprávněnou. Ostatně již v *Umění překladačtví* Levý prezentuje přesvědčivé vysvětlení příčin výběru řešení stereotypních a nedostatečně tvůrčích – činí tak pomocí poznatků psycholingvistických.⁶ Mimořádně hodnotným náhledem do psychologie překladačtví práce je pak stať *Geneze a recepce literárního díla* (1971b), v níž Levý rozpracovává pojetí překladačtví jako řady po sobě jdoucích rozhodnutí, při nichž je překladačtví veden souborem instrukcí – definičních a výběrových. Ty mají povahu subjektivní, objektivní i intersubjektivní, přičemž nejdůležitějším subjektivním faktorem je struktura překladačtví lingvistické paměti. Navíc má překladačtví jako proces sémiotický také svůj rozměr pragmatický, a proto v reálné praxi volí překladačtví ze škály možností tu, která slibuje při minimálním úsilí maximální efekt (tzv. minimaxová strategie). Tyto Levého poznatky mají podle nás výraznou pedagogickou hodnotu, bohužel dosud ne zcela doceněnou.⁷

Přestože některé stěžejní myšlenky Jiřího Levého zůstaly Pymem nepovšimnuty, je zřejmé, že přínos zakladatele české translologie je vnímán jako nesporný. Především zásadní zjištění, že překladačtví a původní autoři používají odlišné jazykové struktury, je spolu s několika Popovičovými poznatkami⁸ považováno za inovativní. O obou teoreticích Pym (2016: 101) říká, že výrazně přispěli k rozvoji západní deskriptivní translologie, byť ta se zabírala mnohem více dějinami literárního překladačtví než profesní přípravou, a překladačtví řešení proto přisuzovala jen omezený význam.

Podle Pyma (2016) mají typologie překladačtví řešení, k nimž – jak jsme se pokusili ukázat – řadí i v mnohém novátorské Levého myšlenky, výrazný pedagogický potenciál, který je potřeba využít. Jsou uplatnitelné především v seminářích praktického překladačtví, kde si studenti osvojují překladačtví řemeslo, a to především tím, že se učí řešit konkrétní problémy – rychle a s profesionálním sebevědomím. K tomu, aby mohli o problémech i rozmanitých činitelích, jež v procesu překladačtví působí, efektivně diskutovat, potřebují základní metajazyk. Díky němu budou mít možnost se zamyslet nad tím, proč dali přednost určitým řešením na úkor jiných (Pym 2016: 240). To nás opět přivádí k pojmům reflexe a sebereflexe, jež platí za pilíře dnešní pedagogiky. Didaktickým nástrojem, který může výše popsaný požadavek naplnit, jsou právě typologie překladačtví postupů (řešení), jež nebudou redukovatelné na binární opozice typu dynamická vs. formální ekvivalence či zdomácnování vs. zcizování. Ty jsou příliš obecné, než aby mohly studentům poskytnout spolehlivé vodítko při rozhodování, jak tvůrčím způsobem vyřešit velké množství konkrétních problémů, jež překladačtví proces obnáší. Levého pedagogický potenciál spočívá právě v tom, že se namísto široce pojatých dichotomií vydal cestou jemnějšího členění překladačtví postupů a tendencí, přičemž obojí je možné dle Pyma chápat jako *typy řešení*. Ostatně sám Pym se na základě poznatků získaných při zkoumání dosavadních typologií pokouší o sestavení typologie vlastní, univerzálnější,

⁶ Právě psycholingvistika, jak Levý podotýká ve studii *Bude teorie překladačtví užitečná překladačtví?* (srov. Levý 1971a), by mohla být – vedle strukturální antropologie, sémantiky a všech disciplín (respektive interdisciplín) zkoumajících komunikační procesy – součástí mnohostranné translologické metodologie. I v tomto případě můžeme litovat, že Levého myšlenky zůstaly po dlouhou dobu přístupné jen nevelké části komunity nově se konstituující vědy o překladačtví.

⁷ Zajímavé by bylo mj. uvažovat o jejich integraci do stávajících modelů překladačtví kompetence.

⁸ Pym konkrétně oceňuje následující Popovičovy poznatky: styl není záležitostí jazykového systému, nýbrž textu; překladačtví postupy neboli řešení se odehrávají na rozmanitých rovinách; hodnota konkrétního řešení vždy závisí na kontextu. (Pym 2016: 112)

jež by mohla být využitelná při překladu mezi nejrůznějšími (i typologicky velice odlišnými) jazyky a jejíž jednotlivé typy řešení by bylo možné dále dělit na neomezený počet podkategorií.

Z hlediska naznačených snah o sblížení translatologie s didaktikou cizích jazyků je pak velice podstatné i to, aby typologie překladových řešení byly použitelné bez ohledu na dosaženou míru překladatelské kompetence a cíl výuky (příprava profesionálních překladatelů vs. překlad jako dílčí jazyková dovednost). Přijmeme-li Pymův názor (2016: 233), že každý student cizího jazyka si zaslouží, aby se mohl učit překládat, pak právě překladatelské postupy (řešení) mohou nejen budoucí překladatele, ale i učitele a studenty jazyků poučit o širší možnosti, která je jim při překladatelské práci s texty k dispozici, a pomoci tak překlad zpopularizovat v jeho skutečném smyslu, totiž jako bytostně tvůrčí činnost. Širší veřejnosti pak mohou ukázat, že překlad obnáší více než doslovnost a pouhé nahrazování slov slovy a že i v době razantního nástupu strojového překladu má překladatel-člověk stále co nabídnout.

Závěrem

V našem příspěvku jsme se pokusili na několika myšlenkách Jiřího Levého ukázat, že ačkoli se Levý didaktikou překladu primárně nezabýval, jeho odkaz má výrazný pedagogický potenciál. Na prvním místě je to jeho podrobně rozpracované pojetí jednotlivých fází překladatelovy práce, díky němuž si překladatel lépe uvědomí veškeré požadavky, které na něj překladatelský proces klade. Nedostatky zjištěné mj. ve filologickém porozumění předloze přitom mohou v rámci praktické výuky překladu posloužit nejen jako východisko pro rozvíjení reflektivních a sebereflektivních dovedností budoucího profesionála, ale také jako příležitost pro osvojení si konkrétních pracovních návyků, k nimž patří například systematictější práce s jazykovými korpusy jako cenným zdrojem dat o překladovém chování jazyků.⁹

Pedagogický potenciál uvedených Levého myšlenek se přitom neomezuje na profesní přípravu budoucích překladatelů, ale může najít uplatnění i v didaktice cizích jazyků. Domníváme se, že důraz na správné filologické pochopení a využívání celé širší informačních zdrojů jsou neodmyslitelnou součástí jazykových dovedností obecně. Na další z možných opor překladatelské práce ve výuce cizích jazyků pak poukázal A. Pym (2016). Z mnoha stávajících klasifikací překladatelských postupů vytváří vlastní typologii, jež by mohla komukoli, kdo má potřebu se zabývat převodem mezi dvěma jazyky, pomoci uvědomit si širokou škálu možností tvůrčí práce. Skutečnost, že k překladovým řešením Pym řadí vedle Levého typologie překladatelových pracovních postupů také nejobvyklejší posuny, k nimž při překládání dochází, poukazuje na aktuálnost a jistou univerzálnost Levého odkazu.

⁹ V pojetí Kingy Klaudivové (Klady 2006) společné fungování dvou jazyků; na rozdíl od tradiční kontrastivní gramatiky, která studuje dva statické systémy jazykových prostředků, by se měla lingvistická teorie překladu zaměřit na zkoumání dynamických kontrastů, tj. toho, co se stane, když se oba jazyky dostanou v překladu do vzájemného kontaktu, a dále by měla zkoumat, jaké postupy překladatelé (ne) využívají.

Bereme-li vážně hlasy volající po sblížení translatologie s didaktikou cizích jazyků (což by byl pouze přirozený důsledek vývoje obou disciplín) a požadující rehabilitaci překladu a dvojjazyčných aktivit obecně v jazykové výuce, musíme zároveň naznačit možnosti spolupráce těchto oborů a poukázat na konkrétní příklady z rozsáhlého teoretického zázemí translatologie, jimiž by bylo možné přiblížit překlad také učitelům a studentům cizích jazyků i širší veřejnosti. V našem příspěvku jsme na dvě takové oblasti poukázali. Největší výzvou, jak upozorňuje Pym, je všechny zainteresované strany přesvědčit, že překlad představuje více než doslovný převod – je totiž procesem povytce komunikativním, při němž je překladatel nucen učinit množství dílčích rozhodnutí. Právě zde se můžeme jako ke zdroji inspirace obrátit k Jiřímu Levému. Nezbyvá totiž než připomenout, že již Levý traktuje překlad jako rozhodovací proces a že veškeré jeho uvažování o překladu vychází z principů komunikačních.

BIBLIOGRAFIE

- Bailey, Jason (2014) *The Ultimate Woody Allen Film Companion*, New York: Voyageur Press.
- Bailey, Jason (2015) *Filmový génius Woody Allen: kompletní průvodce tvorbou*, přel. Petr Stránský, Praha: Sloart.
- Butzkamm, Wolfgang and John A. W. Caldwell (2009) *The Bilingual Reform: A Paradigm Shift in Foreign Language Teaching*, Tübingen: Narr.
- Cook, Guy (2010) *Translation in Language Teaching*, Oxford: Oxford University Press.
- Holmes, James S. (1972/2000) 'The Name and Nature of Translation Studies', in Lawrence Venuti (ed.) *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 172–185.
- Hurtado Albir, Amparo (ed.) (2017) *Researching Translation Competence by PACTE Group*, Amsterdam: John Benjamins.
- Joyce, Helen (2008) 'Life on Ice', *Intelligent Life*, Autumn 2008: 26–27.
- Katan, David (2004) *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*, 2nd ed., Manchester: St. Jerome.
- Kiraly, Donald (2000) *Social Constructivist Approach to Translator Education: Empowerment from Theory to Practice*, Manchester: St. Jerome.
- Klaudy, Kinga (2006) *The Role of Translation Theory in Translator Training. European Master's in Translation DGT, Brussels, 19–20 October 2006*: <https://pdfs.semanticscholar.org/9a2d/a6873bfbfe0883c-c205ec438d941319b8c3cf.pdf> (access: 28. 7. 2014).
- Klégr, Aleš, Malá, Markéta, Rohrauer, Leona, Šaldová, Pavlína and Martin Vavřín (2013) *Korpus intercorp_en, verze 6 z 8. 4. 2013*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK: <http://www.korpus.cz> (access: 22. 7. 2017).
- Klégr, Aleš, Kubánek, Michal, Malá, Markéta, Rohrauer, Leona, Šaldová, Pavlína and Martin Vavřín (2017) *Korpus InterCorp – angličtina, verze 10 z 1. 12. 2017*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK: <http://www.korpus.cz> (access: 21. 3. 2018).
- Levý, Jiří (1971a) 'Bude teorie překladu užitečná překladatelům?', in Miroslav Červenka (ed.) *Bude literární věda exaktní vědou?*, Praha: Československý spisovatel, 147–157.
- Levý, Jiří (1971b) 'Geneze a recepce literárního díla', in Miroslav Červenka (ed.) *Bude literární věda exaktní vědou?*, Praha: Československý spisovatel, 71–143.
- Levý, Jiří (1998) *Umění překladu*, Praha: Ivo Železný.
- Piotrowska, Maria (2012) 'Methodological Value of Self-Reflection in Translator Training. Student Empowerment', in Jitka Zehnalová, Ondřej Molnár and Michal Kubánek (eds.) *Teaching Translation and Interpreting Skills in the 21st Century*, Olomouc: Palacký University, 105–115.
- Pokorn, Nike (2005) *Challenging the Traditional Axioms. Translation into a non-mother tongue*, Amsterdam: John Benjamins.

- Popovič, Anton (1985) 'Od J. Levého ku komunikačnej didaktike literárneho prekladu,' *Cizí jazyky ve škole* 28(7): 302–306.
- Pym, Anthony (2016) *Translation solutions for many languages. Histories of a flawed dream*, London: Bloomsbury.
- Pym, Anthony (2018) 'Where Translation Studies lost the plot: Relations with language teaching,' *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts* 4(2): 203–222.
- Rohlíková, Lucie and Jana Vejvodová (2012) *Vyučovací metody na vysoké škole: praktický průvodce výukou v prezenční i distanční formě studia*, Praha: Grada.
- Skopečková, Eva (2014) 'Na cestě od studenta cizího jazyka k překladateli: Jak se vypořádat s dědic-tvím výuky cizích jazyků', in Veronika Černíková, Marie Fenclová, Helena Horová (eds.) *Překlad mezi didaktikou cizích jazyků a translatologií*, Plzeň: Nava, 15–22.

RESUMEN

Cabe destacar que la investigación de Jiří Levý no se enfoca principalmente en la didáctica de la traducción; sin embargo, en su pensamiento se refleja un gran potencial pedagógico lo cual intentamos explicar en el presente artículo basándonos en algunas ideas del teórico checo. De mucha importancia son las tres fases del trabajo del traductor que Levý describe minuciosamente; gracias a este esquema, el traductor puede comprender mejor todos los obstáculos que representa el proceso de traducción. En la formación de los futuros profesionales, las imperfecciones que aparecen, entre otros, en la comprensión filológica del patrón pueden constituir un buen punto de partida no solamente para desarrollar la capacidad de reflexión y autorreflexión, sino también para familiarizarse con las prácticas y hábitos laborales concretos entre los que podemos citar, por ejemplo, el uso sistemático del corpus lingüístico. El potencial pedagógico de las reflexiones de Jiří Levý va más allá de la formación profesional de los futuros traductores, puesto que puede ser aplicado también a la enseñanza de lenguas extranjeras. Creemos que la correcta lectura y comprensión del texto y el uso de las fuentes de información son actividades que están estrechamente relacionadas con la capacidad lingüística en general. Además, fue A. Pym el que se pronunció a favor de las posibles ventajas del trabajo del traductor en la enseñanza de lenguas extranjeras. Partiendo de la clasificación de los procedimientos de trabajo del traductor ya existente, elabora su propia tipología que permite a cualquiera que tenga interés de estudiar el trasvase entre dos idiomas darse cuenta de la gama de todas las posibles soluciones de esta tarea creativa. El hecho de que Pym cuenta entre ellas tanto la tipología de los procedimientos de trabajo del traductor hecha por el filólogo checo como sus desviaciones más frecuentes que se realizan durante el proceso de traducción, comprueba que los conceptos de Levý siguen siendo actuales y universales.

PhDr. David Mraček, Ph.D.

*Ústav translatologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
david.mracek@ff.cuni.cz*